

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Χρόνος και αιωνιότητα στον Πλωτῖνο

Ενότητα: 9^η

Ελένη Περδικούρη

Τμήμα Φιλοσοφίας

ΑΝΟΙΚΤΑ ακαδημαϊκά **ΠΠ**
μαθήματα

Οδηγός μελέτης:

Σύντομες πληροφορίες για σημαντικούς όρους και για φιλοσοφικές θέσεις και απόψεις εντός πλαισίου αυτής της μορφής.

Βασικά ερωτήματα που συνήθως θέτει ο ίδιος ο Πλωτίνος.

Συμπεράσματα

⇒ Σχολιασμός που αφορά το κείμενο της πραγματείας και παρεμβάλλεται ή ακολουθεί την ανάγνωση του χωρίου.

Κομβικά σημεία της φιλοσοφίας του Πλωτίνου.

«...δεν συνιστά μία νόηση ή ζωή που πάει από το ένα πράγμα στο άλλο, αλλά παραμένει το ίδιο και πάντα δίχως έκταση...»: μεταφρασμένο κείμενο πραγματείας του Πλωτίνου.

«...οὐδέποτε ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου...»: αρχαίο κείμενο πραγματείας ή διαλόγου.

III 7 3. 33-34: στυλ αρίθμησης των πραγματειών του Πλωτίνου.

Διευκρινίσεις, σημεία στα οποία θα πρέπει να επιστήσετε την προσοχή σας, αναφορά σε επεξηγήσεις που θα ακολουθήσουν και υπενθύμιση σημαντικών σημείων.

Δύο στυλ γραμματοσειρών που υπογραμμίζουν σημαντικά σημεία:

- (α) «Οι προϋποθέσεις της αλήθειας είναι μέσα από την ορθή σύνδεση των εννοιών μεταξύ τους...».
- (β) **«Για την αρχή του κόσμου, γι' αυτό που εξηγεί την ένότητα, την ενιαία δομή του κόσμου,...».**

Σημαντική ορολογία -κυρίως λέξεις-κλειδιά- που χρησιμοποιείται από τον Πλωτίνο και άλλοι όροι της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, ονόματα φιλοσόφων, όπως και κείμενα της αρχαίας ελληνικής γράφονται στην αυθεντική τους κλίση με πολυτονικό σύστημα.

Για παράδειγμα, η επιστροφή ως όρος που χρησιμοποιείται για τη μελέτη των πραγματειών του Πλωτίνου γράφεται ως *ἐπιστροφή*.

Τίτλος 9

Κριτική των Πρότερων Θεωριών περί Χρόνου II

❁ Το 9^ο κεφάλαιο της πραγματείας *Περὶ αἰῶνος καὶ χρόνου*, III 7 [45] 9, είναι αφιερωμένο στην κριτική της θέσης του Αριστοτέλη περί χρόνου.

❁ *Φυσικά*, Δ 11, 219b₁₋₂

«τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον»

μέτρον (μικρή τροποποίηση του Πλωτίνου)

❁ Θα πρέπει αρχικά, προτού προχωρήσουμε στην κριτική που κάνει ο Πλωτῖνος, να δοῦμε την πραγμάτευση του χρόνου από τον Αριστοτέλη.

❁ *Φυσικά*, Δ 10, 217b και επόμενα

Ο Αριστοτέλης λέει τα εξής:

«...ὅτι μὲν οὖν ἢ ὅλως οὐκ ἔστιν ἢ μόλις καὶ ἀμυδρῶς, ἐκ τῶνδὲ τις ἂν ὑποπεύσειεν»

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι που μάς κάνουν να υποπευόμαστε ότι ή δεν υπάρχει ο χρόνος ή είναι μία αμφίσημη και αμυδρή, σκοτεινή ύπαρξη –υπάρχει μόλις και αμυδρῶς, υπάρχει πολύ λίγο. Ένα πρόβλημα που εξακολουθεί να υφίσταται και στις σύγχρονες θεωρίες περί χρόνου.

Ποιοι είναι οι λόγοι για την παραπάνω υποψία, για το ότι θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οριακά ο χρόνος δεν υπάρχει από μόνος του; Ποιοι είναι οι λόγοι για το ότι ο χρόνος είτε δεν υπάρχει από μόνος του είτε για το ότι υπάρχει μόλις και αμυδρῶς, η ύπαρξή του είναι κάτι πολύ λίγο;

Οι λόγοι αυτοί αναφέρονται στο *Φυσικά*, Δ 10, 218a:

Ούτε το παρελθόν υπάρχει,

Ούτε το μέλλον υπάρχει,

Το παρόν είναι και δεν είναι.

1ος λόγος:

Οι υποδιαιρέσεις, αυτά τα συστατικά του χρόνου δεν υπάρχουν είτε θεωρήσουμε τον χρόνο ως άπειρο χρόνο είτε εάν τον θεωρήσουμε ως ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

2ος λόγος:

Ο χρόνος μάς παρουσιάζεται ως ένα συνεχές μέγεθος γιατί δεν έχει διαστάσεις.

Συνήθως παριστάνουμε τον χρόνο ως μία ευθεία που δεν έχει αρχή και τέλος. Οι στιγμές του χρόνου είναι υποδιαιρέσεις αυτής της ευθείας.

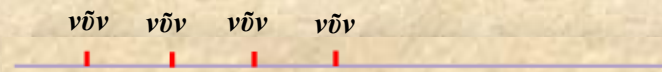
Ο χρόνος δεν έχει διαστάσεις συνίσταται σε μία συνεχή ροή.

Ο 2ος, λοιπόν, λόγος που επικαλείται ο Άριστοτέλης γι' αυτήν την τελείως προβληματική ύπαρξη του χρόνου είναι ότι κατανοούμε τον χρόνο ως συνεχές μέγεθος. Ένα συνεχές μέγεθος είναι άπειρα διαιρετό σε υπαρκτά κομμάτια, σε υπαρκτά μέρη.

Ποια είναι αυτά τα υπαρκτά μέρη από τα οποία απαρτίζεται ο χρόνος;

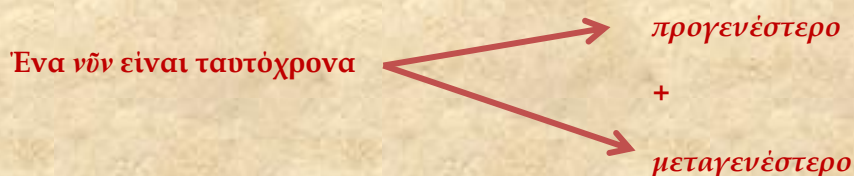
Το παρελθόν και το μέλλον δεν υπάρχουν όπως έχει ειπωθεί. Ο χρόνος θα έπρεπε να απαρτίζεται από μέρη που το καθένα είναι *νῦν*, που το καθένα είναι *τώρα*.

Αυτό θα οδηγούσε σε μία σειρά από λογικά παράδοξα. Γιατί;

Πρέπει να σκεφτούμε ότι ο χρόνος είναι μία σειρά από *τώρα*, από παροντικές στιγμές οι οποίες όμως έχουν σχέσεις υστερότητας και προτερότητας η μία αναφορικά με την άλλη.

Το ένα *νῦν* είναι είτε πρότερο και ύστερο ενός άλλου, πράγμα που είναι παράδοξο.

Φυσικά, Δ 11

Ο Άριστοτέλης προχωρά από το πρόβλημα τού τι είναι ο χρόνος στο πώς τον αντιλαμβανόμαστε.

Η γενική θέση που διατυπώνει ο Άριστοτέλης σε σχέση με το ερώτημα τού πώς αντιλαμβανόμαστε τον χρόνο είναι ότι ο χρόνος γίνεται αντιληπτός μέσω της κίνησης.

Ο Πλωτίνος δέχεται ότι ο χρόνος μάς φανερώνεται μέσω της κίνησης, αλλά ισχυρίζεται ότι είναι λάθος το να ξεκινήσουμε από το γεγονός της φανέρωσης του χρόνου μέσω της κίνησης και να καταλήξουμε στο ότι ο χρόνος είναι κίνηση.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο χρόνος γίνεται αντιληπτός μέσω της κίνησης, ως κάτι που σχετίζεται με την κίνηση. Η κίνηση αφορά ένα διάστημα, το διάστημα που διανύει το σώμα που κινείται μέσα στον συγκεκριμένο χρόνο.

Άρα, ο χρόνος αφορά ένα διάστημα.

Εάν το διάστημα είναι συνεχές → ο χρόνος είναι συνεχής.

Ένα επιπλέον επιχειρήμα προς την κατεύθυνση ότι ο χρόνος είναι **κάτι της κίνησης**:

Ο Αριστοτέλης θα πει ότι οι διαφορετικές κινήσεις διαφέρουν γιατί έχουν διαφορετικές ταχύτητες.

Πώς διαφέρει η μία κίνηση από την άλλη;

Η μία έχει διαφορετική ταχύτητα από την άλλη.

Πώς υπολογίζουμε την ταχύτητα; Την υπολογίζουμε με τον χρόνο.

Μία ταχύτερη κίνηση διανύει ένα συγκεκριμένο διάστημα σε μικρότερο χρόνο, μία πιο αργή κίνηση διανύει το ίδιο διάστημα σε μεγαλύτερο χρόνο.

Τι είναι, λοιπόν, ο χρόνος;

Και έτσι καταλήγει ο Αριστοτέλης στον ορισμό του.

Ο χρόνος είναι αυτό με βάση το οποίο μετράμε την κίνηση.

Με άλλα λόγια, ο χρόνος για τον Αριστοτέλη είναι μονάδα μέτρησης της κίνησης κατά το *πριν* και το *μετά*.

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτή είναι μια ικανοποιητική θεωρία;

Ναι! Ωστόσο, αντιμετωπίζει πρόβλημα μεταφυσικής φύσης. Ο Αριστοτέλης, δηλαδή, δίνει μια φυσική, και όχι μεταφυσική, απάντηση για τον χρόνο.

Πρόκειται, λοιπόν, για μια ικανοποιητική φυσική θεωρία για τον χρόνο –ο χρόνος ως σχετικός με την κίνηση, άρα με τον χώρο, ή ως η χρονική συνιστώσα της κατά τόπου κίνησης. Ωστόσο, η συγκεκριμένη θεωρία του Αριστοτέλη δεν ικανοποιεί τον Πλωτίνιο διότι δεν δίνει απάντηση στο μεταφυσικό ερώτημα: Τι είναι ο χρόνος;

Ο Άριστοτέλης δεν εξηγεί τι κάνει ο χρόνος, τι είναι ο χρόνος και αυτό αποτελεί το πρόβλημα του Πλωτίνου.

- Η ευρύτερη ένσταση του Πλωτίνου έγκειται στο ότι δεν ξέρουμε τι είναι ο χρόνος. Για να το βρούμε αυτό, θα πρέπει να αποκόψουμε τον χρόνο από όλες τις έννοιες με τις οποίες αυτός σχετίζεται.

Μάς ενδιαφέρει τι είναι ο χρόνος σκέτος και η δουλειά της φιλοσοφίας είναι η αποσαφήνιση της έννοιας χρόνος.

Αυτό αποτελεί μία σταθερή προσπάθεια του Πλωτίνου η απελευθέρωση της έννοιας που επιθυμεί να ορίσει, όπως για παράδειγμα η ύλη, από όλες τις άλλες έννοιες.

- Προχωράμε στο 9^ο κεφάλαιο το οποίο είναι χωρισμένο σε παραγράφους και παρατηρήσεις.

III 7 [45] 9. 1-2

1^η παρατήρηση

Αυτοί οι στίχοι δείχνουν αμέσως ότι ο Πλωτίνος προτίθεται να τροποποιήσει ελαφρώς τον ορισμό του Άριστοτέλη.

«Ἄριθμός δὲ κινήσεως ἢ μέτρον – βέλτιον γὰρ οὕτω συνεχῶς οὔσης – πῶς, σκεπτέον».

«Πρέπει τώρα να εξετάσουμε με ποια έννοια είναι ἀριθμός της κίνησης ἢ μέτρο της – το δεύτερο είναι προτιμότερο, αφού η κίνηση είναι κάτι συνεχές».

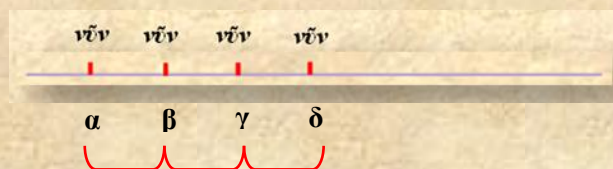
Γιατί είναι προτιμότερο το μέτρον από τον ἀριθμό;

Επειδή η κίνηση και ο χρόνος δεν αριθμούνται, μετριοῦνται. Η κίνηση, όπως και ο χρόνος, δεν είναι αριθμητό πλήθος αλλά μετροῦμενο μέγεθος.

Πώς διαφέρουν; Δε λέμε κίνηση 1, 2, 3,...

Αλλά η κίνηση μετράται, δηλαδή λέμε κίνηση από το α ως το β, από το β ως το γ, κ.λ.π (κίνηση από το α \Rightarrow β, γ \Rightarrow δ, κ.λ.π.).

Είναι ένα μέγεθος που κόβουμε σε διαστήματα και μετράμε αυτά τα διαστήματα.

Οπότε, η κίνηση, όπως και ο χρόνος, από τη στιγμή που είναι συνεχή μεγέθη, δε συνιστούν αριθμητά πλήθη, δηλαδή πολλαπλότητα επιμέρους πραγμάτων που μπορούμε να τα αριθμήσουμε ως 1, 2, 3, κ.λ.π., αλλά μετροῦμενα μεγέθη.

«Και αν τούτο λέγεται προκειμένου για κάθε κίνηση, πρέπει πρώτα να προβληματιστούμε και εδώ, όπως και στην περίπτωση της διάρκειας της κίνησης, γι' αυτό το 'κάθε'. Διότι πώς μπορεί κανείς να αριθμήσει την άτακτη και ανώμαλη κίνηση; Και ποιος θα ήταν ο αριθμός ή το μέτρο της, και το μέτρο της ως προς τι;».

Η 2^η παρατήρηση μάς λέει τα εξής: ο χρόνος ως μέτρο αφορά κάθε κίνηση ή όχι;

Αυτή είναι μια ερώτηση που είδαμε πως ο Πλωτίνος έκανε και στο προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με το διάστημα της κίνησης.

Όταν μιλάμε για κίνηση, εννοούμε κάθε κίνηση; Ή μόνο την όμαλή, δηλαδή την περιφορά του σύμπαντος;

Γιατί μάς ενδιαφέρει αυτό; Υπενθυμίζουμε ότι ο Πλωτίνος έχει στο μυαλό του τον *Τίμαιο* του Πλάτωνα που αποτελεί βασική αναφορά για την αρχαία φυσική.

Το πρόβλημα με την άτακτη, με την ανώμαλη κίνηση είναι το ότι σταματάει. Σύμφωνα με τον *Τίμαιο*, άτακτη και ανώμαλη κίνηση υπήρχε πριν από τη δημιουργία του σύμπαντος. Είναι η κίνηση των ιχνών των στοιχείων μέσα στο πεδίο της χώρας.

Εάν, λοιπόν, ο χρόνος είναι κάθε κίνηση, υπήρχε χρόνος πριν από το σύμπαν.

Αυτό όμως το απορρίπτει ρητά ο Πλάτων, γιατί ο ίδιος στον *Τίμαιο* λέει ότι ο χρόνος γεννήθηκε μαζί με το σύμπαν.

Προβληματισμός:

Για το εάν ο χρόνος αφορά όλα τα είδη κίνησης, και επιπλέον,

Εάν ο χρόνος πράγματι αφορά όλα τα είδη κίνησης, ποιος θα ήταν ο αριθμός της ή το μέτρο της, και το μέτρο της ως προς τι δηλαδή.

Αν πούμε, αν συμφωνήσουμε, ότι το μέτρο της κίνησης του σύμπαντος είναι μία πλήρης περιφορά του σύμπαντος γύρω από τον εαυτό του, τότε ποιο θα ήταν το μέτρο της άτακτης κίνησης; Εφόσον έχουμε δύο διαφορετικά είδη κίνησης τα οποία έχουν όντολογική διαφορά.

Αν ο χρόνος είναι μέτρο της κίνησης, ποιας κίνησης είναι το μέτρο;

Και ποιο μέτρο αντιστοιχεί στην κάθε μία;

«Αν όμως έχουμε το ίδιο μέτρο και για τις δύο, και γενικά για οποιαδήποτε κίνηση, γρήγορη ή αργή, ο αριθμός και το μέτρο θα είναι σαν τη δεκάδα που μετράει και άλογα και βόδια, ή σαν να είχαμε το ίδιο μέτρο για τα υγρά και τα στερεά. Αν λοιπόν είναι ένα τέτοιου είδους μέτρο, τότε έχουμε πει μεν ποιων είναι μέτρο ο χρόνος – κινήσεων – αλλά δεν έχουμε πει ακόμη τι είναι ο ίδιος. Και αν, όπως όταν πάρουμε τη δεκάδα, μπορούμε να νοήσουμε τον αριθμό και χωρίς άλογα, έτσι και το μέτρο, έστω και αν δεν μετρά ακόμη, έχει κάποια δική του φύση, τότε θα πρέπει και για τον χρόνο, εφόσον είναι μέτρο, να ισχύει το ίδιο».

Τι μάς λέει η σύγκριση του μέτρου με τον αριθμό;

Αν αφορά όλες τις κινήσεις, λέει ο Πλωτίνος, τότε ο χρόνος λειτουργεί ως ο αριθμός. Γιατί τότε θα είναι όπως ο αριθμός, επειδή ο αριθμός είναι ο ίδιος για πολλά διαφορετικά πράγματα: ο αριθμός αριθμεί τα άλογα και τα βόδια και τα μήλα, κ.λπ.

Όμως, όπως ο αριθμός είναι κάτι από μόνος του, το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και για τον χρόνο.

Τι σημαίνει ότι ο αριθμός είναι κάτι από μόνος του;

Ο αριθμός αριθμεί αλλά έχει νόημα και από μόνος του: το 3, για παράδειγμα, σκέτο είναι κάτι το οποίο μπορούμε να το εννοήσουμε.

Ο αριθμός, λοιπόν, μετρά, αλλά έχει νόημα και από μόνος του.

Αν θεωρήσουμε ότι ο χρόνος λειτουργεί όπως ο αριθμός και αριθμεί τα πάντα, όλων των ειδών τις κινήσεις, πρέπει να μπορούμε να σκεφτούμε και τον χρόνο ανεξάρτητα από την κίνηση όπως σκεφτόμαστε τον αριθμό.

Τι είναι, λοιπόν, ο χρόνος από μόνος του, ανεξάρτητα από τη λειτουργία του;

Επανέρχεται, λοιπόν, το ίδιο γενικό ερώτημα που είπαμε ότι συνιστά την ίδια τη γενικότερη ένσταση που έχει ο Πλωτίνος απέναντι στις θεωρίες των προγενέστερων που είναι ότι καμία από αυτές δε μάς λέει τι είναι ο χρόνος από μόνος του.

«Αν πάλι είναι καθαυτόν κάτι σαν αριθμός, ποια είναι η διαφορά του από ένα οποιονδήποτε αριθμό, τη δεκάδα λ.χ., ή από οποιονδήποτε άλλον αφηρημένο αριθμό;».

Αν από μόνος του ο χρόνος είναι κάτι σαν αριθμός πώς θα διαφέρει από αυτόν;

Πάνω σε τι θα στηριχθούμε για να πούμε ότι άλλο πράγμα είναι ο χρόνος και άλλο ο αριθμός;

Εδώ φαίνεται πιο καθαρά από ό,τι στο 8^ο κεφάλαιο η προσπάθεια του Πλωτίνου να απομονώσει την έννοια του χρόνου από όλες τις άλλες έννοιες που συναρτώνται με αυτόν, για να μπορέσει να αποσαφηνίσει την ίδια την έννοια του χρόνου.

III 7 [45] 9. 17-31

5^η παρατήρηση

«Αν πάλι είναι ένα μέτρο συνεχές, θα είναι μέτρο ως ένα ορισμένο ποσόν, όπως λ.χ. το μήκος του ενός πήχου. Θα αποτελεί λοιπόν προφανώς μέγεθος, σαν μια γραμμή που παρακολουθεί την κίνηση. Αλλά αυτή, πώς θα μετρήσει αυτό το οποίο παρακολουθεί, καθώς κινείται μαζί του; Γιατί να μετράει αυτός την άλλη και όχι εκείνη αυτόν; Και θα ήταν προτιμότερο και πιο εύλογο να δεχτούμε πως δεν μετράει κάθε κίνηση, αλλά μόνο αυτήν που παρακολουθεί. Επίσης, τούτο πρέπει να είναι κάτι συνεχές, αλλιώς η γραμμή που το παρακολουθεί θα σταματήσει. Όμως δεν πρέπει να θεωρήσουμε αυτό με το οποίο γίνεται η μέτρηση ως κάτι που έρχεται απ' έξω, ούτε ως κάτι χωριστό, αλλά όλο μαζί, ως μετρημένη κίνηση. –Και αυτό που μετράει τι θα είναι;

⇒ ερώτηση ακροατή

–Η κίνηση θα είναι αυτό που μετριέται, ενώ το μέγεθος αυτό που μετράει. Και ποιο απ' αυτά θα είναι ο χρόνος; Η κίνηση που μετριέται ή το μέγεθος που μετράει; Διότι ο χρόνος θα είναι ή η κίνηση που μετριέται από το μέγεθος, ή το μέγεθος που μετράει, ή αυτό που χρησιμοποιεί το μέγεθος όπως τον πήχου για να μετρήσει πόση είναι η κίνηση».

Το χωρίο αυτό μάς επαναφέρει στο πρόβλημα της άναγωγής του χρόνου στον χώρο που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η γενικότερη παρατήρηση που βρίσκουμε σ' αυτό το χωρίο είναι εάν όντως ο χρόνος είναι μέτρο –έχει ήδη αντικαταστήσει τον *ἀριθμό* με το *μέτρον*–, τότε είναι ένα συνεχές μέγεθος όπως το μήκος;

Τι σημαίνει ότι θα παρακολουθεί την κίνηση ο χρόνος;

Η κίνηση ορίζεται ως διάστημα της κίνησης, δηλαδή είναι το διάστημα, το μήκος που διανύει ένα σώμα που κινείται μέσα στον χώρο (το διάστημα D_1 - D_2):

κίνηση D_1 ————— D_2

χρόνος T_1 ————— T_2

Εάν καταλάβουμε τον χρόνο ως το μέτρο που μετρά την κίνηση. Τότε πώς τον καταλαβαίνουμε;

Κατανοούμε, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τον χρόνο ως το διάστημα T_1 - T_2 που είναι ο χρόνος που χρειάζεται ένα σώμα για να διανύσει το διάστημα D_1 - D_2 .

Εάν ο χρόνος είναι το μέτρο της κίνησης και αυτό το παραστήσουμε γεωμετρικά με τους παραπάνω τρόπους (διαστήματα D_1 - D_2 και T_1 - T_2), αυτό μάς οδηγεί στο εξής πρόβλημα:

Ο χρόνος είναι το μήκος που παριστά την κίνηση; Ή το μέτρο που μετρά το μήκος που παριστά την κίνηση;

Εάν ο χρόνος είναι το μήκος που παριστά την κίνηση, τότε έχουμε ταυτίσει τον χρόνο με την κίνηση, πράγμα που είναι εμφανές στα σχήματα των διαστημάτων.

Εάν ο χρόνος είναι το μέτρο που μετρά το μήκος που παριστά την κίνηση, τότε ο χρόνος ως μέτρο δεν μπορεί να μετρηθεί, δεν μπορούμε να πούμε ότι ο χρόνος μετριέται ή έχει υποδιαίρεσεις.

III 7 [45] 9. 30-31 (3^η περίπτωση που θα αναλυθεί παρακάτω)

Ο χρόνος θα ήταν αυτό που χρησιμοποιεί το μέγεθος για να μετρήσει πόση είναι η κίνηση.

«Διότι ο χρόνος θα είναι ή η κίνηση που μετριέται από το μέγεθος, ή το μέγεθος που μετράει, ή αυτό που χρησιμοποιεί το μέγεθος όπως τον πήχυ για να μετρήσει πόση είναι η κίνηση».

Ποιος είναι αυτός που χρησιμοποιεί το μέγεθος για να μετρήσει πόση είναι η κίνηση;

Είναι η ψυχή, το ύποκείμενον.

Σε κάθε περίπτωση δεν υπάρχει απάντηση στο ερώτημα «τι είναι ο χρόνος».

III 7 [45] 9. 31-35

6^η παρατήρηση

(Στην ουσία είναι επιστροφή στην 1^η παρατήρηση που έχει κάνει στους στίχους 2-6, αμέσως μετά, δηλαδή, από το παράθεμα με τον ορισμό του χρόνου κατά τον Αριστοτέλη.)

«Εξ άλλου, σε όλα αυτά πρέπει να υποθέσουμε κίνηση όμαλή (πράγμα που είπαμε ότι είναι πιο εύλογο). Διότι, χωρίς αυτή να είναι όμαλή, αλλά και ενιαία και συνολική, η άποψη εκείνου που υποστηρίζει πως ο χρόνος είναι, με οποιαδήποτε σημασία, μέτρο, καθίσταται πιο προβληματική».

Αυτό το είδαμε πολλές φορές: εάν ο χρόνος μετρά και την όμαλή και τη μη όμαλή κίνηση, τότε έχουμε διαφορετικά είδη χρόνου. Και έχουμε και ένα πρόβλημα εάν θεωρήσουμε ότι, σύμφωνα με τον *Τίμαιο*, η μη όμαλή κίνηση προηγείται της όμαλης, στην ουσία ο χρόνος προηγείται του χρόνου!

7^η παρατήρηση

III 7 [45] 9. 35-50

(Επιστροφή στην παρατήρηση που κάνει ο Πλωτίνος στους στίχους 17-31.)

«Αν πάλι ο χρόνος είναι η μετρημένη κίνηση –και μετρημένη ποσοτικά–,

⇒ εάν είναι ποσόν κινήσεως: το διάστημα στον χώρο που διανύει ένα σώμα που κινείται.

⇒ εάν ταυτίσουμε το διάστημα στον χώρο που διανύει ένα σώμα που κινείται με τον χρόνο τότε έχουμε άναγωγή του χρόνου στον χώρο.

τότε, όπως ακριβώς η κίνηση, αν επρόκειτο να μετρηθεί, δεν θα μετρίοταν από τον έαυτό της αλλά από κάτι διαφορετικό, έτσι πρέπει να συμβαίνει και αν η κίνηση έχει ένα μέτρο άλλο από αυτήν, εξ ου και χρειαζόμαστε το συνεχές μέτρο ώστε να τη μετρήσουμε. Κατά τον ίδιο τρόπο, απαιτείται ένα μέτρο και για το ίδιο το μέγεθος, έτσι ώστε η κίνηση να μετρηθεί αφού έχει καθοριστεί ποσοτικά αυτό με βάση το οποίο γίνεται η μέτρησή της. Και ο χρόνος που αναζητούμε θα είναι ο αριθμός τού μεγέθους που συνοδεύει την κίνηση, και όχι το μέγεθος που παρακολουθεί την κίνηση. Αλλά τι θα ήταν αυτός ο αριθμός, αν όχι αφηρημένος; Οπότε έχουμε αναγκαστικά το πρόβλημα πώς αυτός θα μετράει. Άλλωστε, και αν ακόμα βρει κανείς με ποιον τρόπο γίνεται αυτό, δεν θα βρει να μετράει ο χρόνος, αλλά μια συγκεκριμένη χρονική διάρκεια: αυτό όμως δεν είναι το ίδιο με τον χρόνο. Διότι είναι άλλο να πούμε 'χρόνος': εφόσον, προτού να πούμε 'τόσος', πρέπει να πούμε τι είναι εκείνο που είναι τόσο».

Επαναφορά στο ζήτημα της κυκλικότητας,

Άναγωγή του χρόνου στον χώρο (ποσόν κινήσεως ⇒ διάστημα),

Προϋπόθεση του χρόνου για τον ορισμό του χρόνου.

Σε τι θα διαφέρει ο χρόνος από έναν αφηρημένο αριθμό (αναφορά στην παρατήρηση των στίχων 15-17);

Αυτό είναι ένα πρόβλημα που έχουμε και με τους αριθμούς: πού στηρίζεται η αντιστοιχία τους με τα πράγματα;

Πρόκειται για ένα πρόβλημα το οποίο απασχολεί την σύγχρονη φιλοσοφία των μαθηματικών.

Πάντως, ακόμα και αν βρούμε απάντηση στο πώς της αντιστοιχίας, δεν έχουμε ορίσει τον χρόνο καθ' αυτόν αλλά μια συγκεκριμένη χρονική διάρκεια, όπως όταν λέμε «5 μήλα» δεν έχουμε ορίσει το 5 αλλά έχουμε αριθμήσει κάποια αντικείμενα.

8^η παρατήρηση

III 7 [45] 9. 51-55

(Συνεχίζει να αναφέρεται στην παρατήρηση των στίχων 15-17.)

«Ίσως όμως ο χρόνος να είναι ο αριθμός που, όντας έξω από την κίνηση, μετράει την κίνηση, όπως η δεκάδα στα άλογα, που δεν θεωρείται μαζί με τα άλογα. Δεν μάς έχουν πει όμως τι επιτέλους είναι αυτός ο αριθμός που, όπως η δεκάδα, είναι αυτό που είναι πριν τα μετρήσει».

Αν ο χρόνος είναι το ίδιο αφηρημένος όπως ο απόλυτος αριθμός (οποιοσδήποτε αριθμός, για παράδειγμα: 2, 3, 5, 8, κ.λ.π.), τότε τι είναι;

Ο Πλωτίνος ισχυρίζεται ότι πρέπει να δοθεί απάντηση για το τι είναι ο αριθμός και για το τι είναι ο χρόνος πριν από τη μέτρηση.

Τι είναι το 3 από μόνο του; Είναι οντότητα; Είναι κάτι που υπάρχει; Είναι ιδιότητα των πραγμάτων, η ποιότητά τους, χαρακτηριστικό τους;

Για να το διατυπώσω αλλιώς, ο χρόνος είναι πραγματικός, υπάρχει από μόνος του πριν να αρχίσει να μετρά την κίνηση; Ή είναι προϊόν νοητικής αφαίρεσης, κάτι που εμείς το παράγουμε μέσω νοητικής αφαίρεσης από την ίδια την πραγματικότητα της κίνησης;

Πάλι αυτό σε σχέση με τον αριθμό που λέει, αν ο αριθμός είναι από μόνος του κάτι, δηλαδή οντότητα ή αν συναρτάται, υφίσταται μόνο από τη στιγμή που τον αποδίδουμε σε κάποια αντικείμενα, εάν, δηλαδή, συνιστά ιδιότητα ή χαρακτηριστικό των αντικειμένων, κατηγορημα των αντικειμένων, είναι και αυτό πρόβλημα που απασχολεί τη σύγχρονη φιλοσοφία των μαθηματικών.

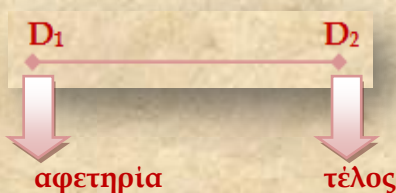
III 7 [45] 9. 55-68

9^η παρατήρηση

Επιστροφή στον άριστοτελικό ορισμό και γενικότερη προσπάθεια του Πλωτίνου να αποσαφηνίσει την έννοια του χρόνου:

«Ίσως να είναι αυτός που, παρακολουθώντας την κίνηση, τη μετράει με βάση το 'πριν' και το 'μετά' της. Όμως δεν είναι ακόμη σαφές τι είναι αυτός ο «με το 'πριν' και το 'μετά'». Εξ άλλου, εφόσον μετράει με το 'πριν' και το 'μετά', είτε χρησιμοποιώντας κάποιο σημάδι είτε οτιδήποτε άλλο, οπωσδήποτε θα μετράει με βάση τον χρόνο. Επομένως, ο χρόνος αυτός που θα μετράει την κίνηση με το 'πριν' και το 'μετά' θα είναι συνδεδεμένος και σε επαφή με τον χρόνο, ώστε να μπορεί να κάνει τη μέτρηση. Διότι το 'πριν' και το 'μετά' πρέπει κανείς είτε να το πάρει ως τοπικό – όπως 'η αφετηρία του σταδίου' –, είτε αλλιώς αναγκαστικά ως χρονικό. Και γενικά το 'πριν' και το 'μετά' είναι: το πρώτο ο χρόνος που καταλήγει στο 'τώρα', και το 'μετά' αυτός που αρχίζει από το 'τώρα'. Επομένως ο χρόνος είναι κάτι διαφορετικό από τον αριθμό που μετράει την κίνηση με βάση το 'πριν' και το 'μετά' – όχι μόνο την οποιαδήποτε αλλά και την όμαλή».

Ο χρόνος μετρά με βάση το «πριν» και το «μετά» – το «πριν» και το «μετά» είτε έχουν πρωταρχικά τοπική σημασία ($D_1 \Rightarrow$ αφετηρία, $D_2 \Rightarrow$ τέλος κίνησης), είτε χρονική ($T_1 \Rightarrow$ αφετηρία, $T_2 \Rightarrow$ τέλος κίνησης).

Η κατανόηση εδώ γίνεται με χρονική σημασία.

Το κατανοούμε με το *τώρα* λέει ο Πλωτίνος.

Όταν συνδέουμε τον χρόνο με την κίνηση, αυτά έχουν πρωταρχικά τοπική σημασία όπως στον Άριστοτέλη. Όμως θα πρέπει να έχουν πρωταρχικά χρονική σημασία επειδή αφητηρία τους είναι όχι ένα σημείο στον χώρο αλλά το «*τώρα*».

Ακόμα και εάν τα κατανοήσουμε έτσι (πράγμα που δεν αντιστοιχεί στην κατανόηση του Άριστοτέλη η οποία όπως φαίνεται είναι τοπική και όχι χρονική) δεν έχουμε απαντήσει στο ερώτημα τι είναι ο χρόνος.

Γιατί;

Γιατί είναι σα να έχουμε ανάγκη της ποσότητας, δηλαδή του χρονικού διαστήματος εν προκειμένω που αντιστοιχεί στο διάστημα της κίνησης, για να απαντήσουμε στο ερώτημα της ουσίας.

Ρωτάμε τι είναι ο χρόνος και η απάντησή μας είναι ότι ο χρόνος είναι τόσος!

Ακόμα και εάν η κατανόηση γίνει χρονικά και πάλι δεν έχουμε απάντηση.

Γιατί συμβαίνει αυτό;

Γιατί έχουμε ποσοτική απάντηση: ο χρόνος είναι τόσος.

Εάν δεν ξέρουμε τι είναι ο χρόνος, τι θα μπορούσε να σημαίνει ο χρόνος είναι τόσος;

III 7 [45] 9. 68-75 (Αναφορά στο Δ 14, 223 a₂₁₋₂₉)

10^η παρατήρηση

Εδώ ο Πλωτίνος καταδεικνύει ένα πρόβλημα που εμφανίζεται στον Άριστοτέλη. Όπως ειπώθηκε προηγουμένως το πρόβλημα αναφέρεται σε μία μυστήρια άριστοτελική παρατήρηση η οποία εμφανίζεται στο τέλος της πραγματείας του Άριστοτέλη περί χρόνου.

«...πότερον δὲ μὴ οὐσης ψυχῆς εἴη ἂν ὁ χρόνος ἢ οὐ, ἀπορήσειεν...»

Είναι ένα ερώτημα: θα υπήρχε ο χρόνος, εάν δεν υπήρχε η ψυχή η οσία ακριβώς τον αντιλαμβάνεται;

«...ἂν τις ἀδύνατον γὰρ ὄντος εἶναι τοῦ ἀριθμήσοντος ἀδύνατον καὶ ἀριθμητόν τι εἶναι, ὥστε δῆλον ὅτι οὐδ' ἀριθμός».

Εάν δεν υπάρχει κάποιο υποκείμενο που απαριθμεί, δεν μπορεί να υπάρξει ο αριθμός, λέει ο Άριστοτέλης.

«...ἀριθμός γὰρ ἢ τὸ ἠριθμημένον ἢ τὸ ἀριθμητόν εἰ δὲ μηδὲν ἄλλο πέφυκεν ἀριθμεῖν ἢ ψυχὴ καὶ ψυχῆς νοῦς, ἀδύνατον εἶναι χρόνον ψυχῆς μὴ οὐσης...».

Εάν δεν είναι σε κανενός πράγματος τη φύση πλην της ψυχῆς, και μάλιστα του νοῦ της ψυχῆς, να αριθμεί τα πράγματα, τότε φαίνεται να είναι αδύνατο να υπάρχει ο χρόνος χωρίς να υπάρχει η ψυχή που τον αντιλαμβάνεται.

III 7 [45] 9. 68-75

«Άλλωστε γιατί όταν προστεθεί ο αριθμός στην κίνηση, είτε από την πλευρά αυτού που μετριέται, είτε από αυτήν εκείνου που μετρά – αφού μπορεί ο ίδιος και να μετρά και να μετριέται– γιατί λοιπόν όταν παρουσιαστεί ο αριθμός να υπάρχει χρόνος, ενώ αλλιώς, παρ' όλο που υπάρχει κίνηση και οπωσδήποτε αυτή έχει και 'πριν' και 'μετά', να μην υπάρχει χρόνος; Σαν να έλεγε κανείς ότι το μέγεθος δεν είναι όσο είναι, αν δεν αντιληφθεί πρώτα κάποιος το πόσο είναι τούτο».

Ο Πλωτίνος λέει ότι η κίνηση είναι πραγματική, και έχει πριν και μετά, άρα και ο χρόνος είναι πραγματικός και δεν εξαρτάται από μία ψυχή που τον μετράει.

Θα δούμε στη συνέχεια ότι ο Πλωτίνος αποδίδει τον χρόνο στην ψυχή ως ζωή της ψυχής αλλά δεν είναι η ψυχή που μετράει (αυτό θα αναλυθεί στο κεφάλαιο 11 και 12).

11^η παρατήρηση

III 7 [45] 9. 75-78

«Και αφού ο χρόνος είναι και λέγεται ότι είναι άπειρος, πώς μπορεί να έχει αριθμό; Εκτός αν κανείς πάρει ένα μέρος του και το μετρήσει – οπότε όμως ο χρόνος θα ευνοηθεί σε αυτό και πριν να γίνει η μέτρηση».

Αν ο χρόνος είναι άπειρος και αν ο **αριθμός** είναι πεπερασμένος, τότε:

ο χρόνος \neq αριθμός

Υπό την αριστοτελική έννοια: **αριθμός = χρονικό διάστημα**

Και πάλι έχουμε κυκλικότητα, αναγωγή του χρόνου στην κίνηση και εξακολουθούμε να μην ξέρουμε τι είναι ο χρόνος.

III 7 [45] 9. 78-84 (τελευταία παρατήρηση)

12^η παρατήρηση

«Και γιατί δεν μπορεί να υπάρξει πριν από την ψυχή που τον μετράει; Εκτός αν πει κανείς ότι η γένεσή του οφείλεται στην ψυχή. Πάντως δεν είναι καθόλου αναγκαίο να υπάρχει αυτή για να μετράει αφού αυτός είναι όσο είναι, έστω και αν δεν τον μετράει κανείς. Μπορεί ακόμη να πει κανείς ότι είναι η ψυχή που χρησιμοποιεί το μέγεθος για να τον μετρήσει. Τι μάς βοηθάει όμως αυτό στο να σχηματίσουμε την έννοια του χρόνου;».

Το ότι η ψυχή μετράει τον χρόνο δεν συνεπάγεται ότι ο χρόνος εξαρτάται ως προς την ύπαρξή του απ' αυτήν εκτός αν αυτή τον γεννά.

Ο Πλωτίνος προχωρά προς τη δική του θέση: ο χρόνος είναι προϊόν της Ψυχής, σχετίζεται με τον τρόπο που η Ψυχή μετράει τον έαυτό της.

Ο χρόνος κατανοείται όντολογικά και όχι κοσμολογικά.

Ο χρόνος κατανοείται ως παράγωγο της Ψυχής, όχι όμως ως εξωτερικό προϊόν όπως είναι ο αισθητός κόσμος, αλλά η ίδια η Ψυχή παράγει τον έαυτό της ως χρονικότητα, γιατί;

Γιατί η Ψυχή με αυτόν τον τρόπο διακρίνεται από τον Νοῦ, νοεῖ τα περιεχόμενά της που είναι τα περιεχόμενα του Νοῦ διαδοχικά και αυτή η διαδοχικότητα της σκέψης της Ψυχής είναι ο χρόνος.

Εικόνες – Πηγές:

Σύμβολα:

Bullets:

<http://www.gutenberg.org/files/17330/17330-h/17330-h.htm#linkC2HCH0002>

Ερωτηματικό:

Συνδυασμός δύο εικόνων:

<https://www.flickr.com/photos/marcobellucci/3534516458>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Plotinus>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Πανεπιστήμιο Πατρών, Ελένη Πεردικούρη, 2015. «Χρόνος και Αιωνιότητα στον Πλωτίνο». Έκδοση: 1.0. Πάτρα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

eclass.upatras.gr/courses/PHIL1905

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση.

Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Πατρών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση**» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ